

# BÜYÜYEN TÜRKİYE, HIRÇINLAŞAN İSRAİL: Çatışmanın Kaçınılmazlığından İşbirliğinin İmkânına

Faruk EKMEKÇİ\*

## Özet

31 Mayıs 2010 günü Türk bandıralı Mavi Marmara yardım gemisine uluslararası sularda yaptığı saldırı ile İsrail'in hırçınlığı birçok Türk'ün zihninde anlaşılmaz bir boyuta ulaştı. Gerek resmi ağızlardan gerekse akademik çevrelerden İsrail'in artan hırçınlığını açıklamaya yönelik analizlerin önemli bir kısmı da İsrail'in hırçınlığını mevcut koalisyon hükümetinin radikal siyasi eğilimlerine bağladı ve İsrail'de bir hükümet değişikliği olması durumunda Türkiye-İsrail ilişkilerinin tekrar rayına oturabileceğini öne sürdü. Bu makalede önce bu yaygın düşüncenin bir eleştirisi yapıp hırçınlığın İsrail'in geneline yansımış bir sorun olduğu tezi işlenmekte ve İsrail'deki bu kitlesel hırçınlığın –başta “güvensizlik sendromu” olmak üzere- üç temel sebebinin analizi yapılmaktadır. Ardından da bölgesinde etkinleşen bir Türkiye'nin özelde İsrail'in makulleşmesine genelde de İsrail-Filistin sorununun çözümüne yönelik yapabilecekleri ve yapmaması gerekenler üzerinde durulmaktadır. Öz olarak, Türkiye'nin gerek İsrail-Filistin sorununun çözümünde olumlu bir rol oynayabilmesinin gerekse de gittikçe gerginleşen Türk-İsrail ilişkilerinin çatışma ekseninden işbirliği eksenine çekebilmesinin İsrail halkının güvensizlik sendromunu da dikkate alan dengeli bir yaklaşım geliştirmesine bağlı olduğu savunulmaktadır.

**Anahtar kelimeler:** İsrail-Filistin Sorunu, Türkiye, Güvensizlik Sendromu, Hamas, Terörizm

## TURKEY RISES AS ISRAEL GETS MORE BELLIGERENT: From an Inevitable Clash to Possible Cooperation

### Abstract

For most Turks, Israeli belligerence has reached an incomprehensible level with Israel's deadly attack on the Mavi Marmara aid ship in international waters on May 31, 2010. An important number of explanations offered by Turkish government representatives and academics regarding rising Israeli belligerence have rested on the radical political ideology of the current Israeli coalition government and argued that Turkish-Israeli relations could be back on track in case of a government change in Israel. In this article, I first make a critique of this widespread conviction and argue that Israeli belligerence goes beyond the current administration and is well rooted in Israeli society, mainly due to Israelis' "insecurity syndrome". Then, I elaborate on what a rising Turkey should and should not do to alleviate Israeli belligerence and facilitate the Israeli-Palestinian peace process. Briefly, I maintain that for Turkey to be able to help the Israeli-Palestinian peace process and rejuvenate a cooperative relationship with Israel she has to adopt a more balanced approach that takes Israeli insecurity syndrome into account.

**Keywords:** Israel-Palestine Problem, Turkey, Insecurity Syndrome, Hamas, Terrorism

---

\* Yrd. Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü  
Akademik ORTA DOĞU, Cilt 5, Sayı 2, 2011

## Giriş

Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) hükümetleri döneminde gittikçe gerginleşen Türkiye-İsrail ilişkileri en son 31 Mayıs 2010 tarihinde İsrail'in Türk bandıralı Mavi Marmara yardım gemisini açık sularda zor kullanarak durdurması ve sekizi Türk vatandaşı olmak üzere dokuz kişinin ölümüne sebep olmasıyla dip noktaya ulaştı. Bu olay sonrasında gerek resmi ağızlardan gerekse akademik çevrelerden İsrail'in saldırısını açıklamaya yönelik analizlerin önemli bir zaafının olduğunu düşünüyorum. Yapılan analizlerin önemli bir kısmı İsrail'in hırçınlığını mevcut koalisyon hükümetinin radikal siyasi eğilimlerine bağlıyor ve İsrail'de bir hükümet değişikliği olması durumunda Türkiye-İsrail ilişkilerinin tekrar rayına gireceğini düşünüyor. Bu makalede önce bu yaygın düşüncenin bir eleştirisi yapıp hırçınlığın İsrail'in geneline yansımış bir sorun olduğu tezi işlenmektedir. Ardından da bölgesinde etkinleşen bir Türkiye'nin İsrail'in makulleşmesi yönünde yapabilecekleri ve yapmaması gerekenler üzerinde durulmaktadır.

## Hırçınlaşan İsrail

31 Mayıs 2010 tarihinde İsrail Türk bandıralı Mavi Marmara yardım gemisini açık sularda zor kullanarak durdurdu ve sekizi Türk vatandaşı olmak üzere dokuz yardım gönüllüsünü öldürdü. İsrail'in açık sularda sivil bir yardım gemisine bu derece şiddet kullanarak müdahale etmesi hem Türkiye'nin hem de dünyanın büyük tepkisini çekti. Türk yetkilileri İsrail'in müdahalesini "korsanlık" ve "devlet terörü" olarak tanımladılar<sup>1</sup>. Fakat gerek Başbakan Erdoğan gerekse danışmanları İsrail'in işlediği bu suçu mevcut yönetimin siyasal pozisyonuna atfettiler. Erdoğan Türkiye'nin sorununun İsrail halkıyla değil "İsrail yönetimiyle" olduğu açıklamasını yapmakta gecikmedi.<sup>2</sup> Birçok akademisyen ve analistin görüşü de bu doğrultuydu.<sup>3</sup> Bu kaniya göre mevcut hükümet gider ve İsrail'e akliselim bir yönetim gelirse Türkiye-İsrail ilişkileri tekrar rayına oturabilirdi.

Gerek Türk hükümetinde gerekse uluslararası ilişkiler uzmanları arasında yaygın bir kanı haline gelen "Bu hükümet giderse İsrail makulleşir" düşüncesi maalesef gerçekçi bir temele dayanmıyor; çünkü İsrail'in hırçın politikaları İsrail toplumunun büyük bir çoğunluğu tarafından destekleniyor. Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki İsrail'deki mevcut koalisyon hükümeti bir azınlık hükümeti değil. Koalisyon'daki altı partinin (Likud, Evimiz İsrail, İşçi Par-

<sup>1</sup> Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın açıklaması için, bkz: "İnsanlık dışı devlet terörü", *Hürriyet*, 1 Haziran 2010. Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun İsrail'in saldırısını korsanlık olarak nitelediği konuşması için, bkz: "NATO ve BM'de acil toplantı", *Radikal*, 1 Haziran 2010.

<sup>2</sup> "Erdoğan'dan önemli açıklamalar", *Sabah*, 3 Haziran 2010.

<sup>3</sup> Örneğin, bkz: Deniz Ülke Arıboğan, "İsrail değişmek zorunda!", *Akşam*, 2 Haziran 2010; Cengiz Çandar, "İsrail'in yakasına yapışmak", *Hürriyet*, 2 Haziran 2010; ve Akın Özçer, "İsrail aşırı sağının açık deniz tuzağı", *Newsweek Türkiye*, 6 Haziran 2010.

tisi, Shas, Birleşik Tevrat Yahudiliği ve Yahudi Evi) 2009 seçimlerinde aldığı oyları topladığımızda yüzde 59 yapıyor. Yine koalisyonun İsrail Parlamentosu'ndaki temsili de yüzde 62 civarında (120 koltuktan 74'üne sahip). Yani mevcut koalisyon hükümeti İsrail halkının çoğunluğunu temsil eden bir hükümettir. Koalisyonun dışında kalan tek büyük parti olan Kadima Partisi'nin ise İsrail'in güvenliğini ilgilendiren konulardaki yaklaşımı mevcut hükümetten pek de farklı değil. Nitekim Mavi Marmara saldırısının çok ötesinde savaş suçlarının<sup>4</sup> işlendiği 2006 Güney Lübnan ve 2009 Gazze saldırılarına karar veren hükümetler Kadima Partisi'nin başkanlık yaptığı hükümetlerdi. Her iki saldırı sırasında da İsrail'in başbakanı Kadime Partisi'nin o zamanki başkanı Ehud Olmert, dışişleri bakanı da partinin şu anki başkanı olan Tzipi Livni idi.<sup>5</sup> Dahası, İsrail'in hırçın ve savaşkan politikalarına yönelik bir uzlaşma sadece İsrail politikacıları arasında değil İsrail halkı arasında da mevcut. Anketlere göre, İsraili Yahudilerin yüzde 82'si İsrail'in 2009 Gazze saldırısındaki güç kullanımında "fazla ileri gitmediğini"<sup>6</sup> ve yüzde 84'ü de Gazze'ye giden yardım gemilerini "sonucu ne olursa olsun" İsrail'in durdurması gerektiğini düşünüyor.<sup>7</sup> Bu durum gösteriyor ki eğer bugün ortada bir "hırçın İsrail" sorunu varsa bu, İsrail'in mevcut hükümetinden kaynaklanan bir sorun değil, geneline de yansımış bir sorundur. İsrail'in bize hiç de makul gelmeyen saldırgan politikalarını benimsemeyen bir çoğunluk ne İsrail parlamentosunda ne de İsrail halkı arasında mevcut. Bu durum bizi önemli bir soruya götürüyor. Neden bu seviyede kitlesel bir hırçınlık var İsrail'de? Bu sorunun cevabını üç ana nedende arayabiliriz.

Birincisi, İsrail Yahudilerinin hatırı sayılır bir kesimindeki dini aşırılık. Yahudiliğin radikal yorumları İsrail'in saldırganlığına iki yönden katkı yapıyor. Birincisi, Filistin topraklarına atfedilen önemi büyütüp toprağı barış ve güvenliğin önüne koyuyor. Kudüs İbrani Üniversitesi'nin (Hebrew University of Jerusalem) 2000 yılından bu yana düzenli olarak yaptığı anketlerde İsraili Ya-

---

<sup>4</sup> Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konseyi'nin görevlendirdiği keşif heyeti hazırladığı raporda (meşhur adıyla "Goldstone" raporu) İsrail ordusunun Gazze saldırısı sırasında birçok "savaş suçu" işlediğini, hatta bu fiillerin bazılarının "insanlığa karşı işlenen suçlar" kapsamına da girebileceğini, belirtti. Raporun tamamı için, bkz:

<http://www2.ohchr.org/english/bodies/hrcouncil/docs/12session/A-HRC-12-48.pdf>

<sup>5</sup> Livni'nin İsrail vatandaşı olan Arapların geleceği konusundaki görüşleri de mevcut koalisyon hükümetinin seküler aşırı kanadındaki Evimiz İsrail partisinin lideri Avigdor Lieberman'dan çok farklı değil. Bilindiği üzere Lieberman İsrail'deki Arapları İsrail devletinin Yahudi kimliği için bir tehdit olarak görüyor ve uzun vadede Arapların İsrail'den kovulmaları gerektiğini savunuyor. Livni de bir Filistin devleti kurulması durumunda İsrail'deki Arapların buraya göç etmesi gerektiğini belirtmiştir. (Bkz: "Livni sparks Arab 'transfer' row" *BBC News*, 12 Aralık 2008.) Bu ve benzeri konularda İsrail merkez solu ile aşırı sağının birbirlerine bu kadar yaklaşması bazı İsrail-lileri kendi devletlerini bir "tek-parti rejimi" olarak adlandırmaya sevk ediyor. (Bkz: Yitzhak Laor, "Israel is effectively a single-party state", *Haaretz*, 26 Kasım 2010.)

<sup>6</sup> "Poll shows most Israelis back IDF action in Gaza", *Haaretz*, 15 Ocak 2009.

<sup>7</sup> David Pollock, "Israelis Agree with Bibi", *Foreign Policy*, 11 Haziran 2010.

hudilerin yüzde 30 ila 40 arasında değişen bir kesimi Batı Şeria topraklarına sahip olmayı barış içinde yaşayacakları iki devletli bir çözüme tercih ediyor.<sup>8</sup> İkincisi, radikal dini yorumlar Yahudi olmayanların canlarına ve mallarına verilen önemi azaltıyor. Örneğin Batı Şeria Hahamlar Konseyi, 1000'in üzerinde Lübnanlı sivilin öldüğü 2006 Lübnan saldırısı sırasında "Yahudi şeriatına göre savaş sırasında düşman arasında masum sivillerin olmadığı" ve yapılan ahlaki tartışmaların İsrail ordusunun kararlılığını bozduğu açıklamasını yapmıştı.<sup>9</sup> İsrail'in bölünmüş siyaseti dolayısıyla radikal dini grupların siyasi temsilcileri (örneğin Shas partisi) koalisyonların kurulmasında kritik bir rol oynamakta ve bu yüzden temsil oranının üstünde bir siyasi role sahip olmaktadır. Fakat yine de İsrail'deki yaygın kitlesel hırçınlığı açıklarken dini aşırılık üzerine fazla vurgu yapmak yanlış olur; çünkü İsrail halkının çoğunluğu dindar değil.<sup>10</sup> Bu durumda, küçük radikal partilerin siyasetteki orantısız rolü İsrail siyasetinin halkın ortalama duruşundan daha saldırgan olmasını açıklamaya yardım etse de İsrail halkının genel hırçınlığını açıklamakta yetersiz kalmaktadır.

İsrail'in hırçınlığının ikinci önemli sebebi ise Amerika Birleşik Devletleri'nin uzun zamandır İsrail'e askeri destek vermesi ve diplomatik zırh sağlamasıdır. ABD 1979 Mısır-İsrail barışından bu yana İsrail'e yıllık üç milyar dolar civarında askeri ve ekonomik yardım yapmaktadır.<sup>11</sup> Fakat bundan daha önemlisi, İsrail'in yaptığı her saldırıya ABD'nin ağızdan destek vermesidir. ABD hükümetleri (ve Kongresi) bir taraftan 2006 Güney Lübnan ya da 2009 Gazze saldırılarında olduğu gibi İsrail'in saldırıları başlar başlamaz bu saldırıları bir "nefs-i müdafaa" olarak değerlendirip İsrail'in kendini savunma hakkını desteklediğini açıklamakta, öbür taraftan da uluslararası camianın Birleşmiş Milletler nezdinde İsrail'in saldırılarını kınamaya veya durdurmaya yönelik her girişimini de veto gücüyle engellemektedir.<sup>12</sup> Dünyanın tek süper gücü konumunda bulunan ABD'nin İsrail'e sağladığı bu diplomatik zırh İsrail'in saldırganlaşmasında önemli bir etken olmuştur. Nitekim tarih boyunca kontrol edilmeyen, hesabı verilmeyen güç hep sahibini yozlaştırmıştır.

Üçüncü -ve zannımca en önemli- sebep ise İsrail'in güvenlik sorunudur. Bugün İsrail halkının büyük bir çoğunluğu -belki bizlere patolojik gelebi-

---

<sup>8</sup> Anketler için bakınız: <http://truman.huji.ac.il/polls.asp>

<sup>9</sup> "Yesha Rabbinical Council: During time of war, enemy has no innocents", *Yedioth Ahronot*, 30.07.2006.

<sup>10</sup> İsrail hükümetinin 2009 yılında yaptığı bir çalışmaya göre, İsrailli Yahudilerin sadece yüzde 20'si kendisini dindar olarak tanımlıyor. Yine aynı ankete göre İsrailli Yahudilerin yüzde 67'si ibadet etmiyor. Bkz: Asaf Shtull-Trauring, "Poll shows ranks of secular Jewish minority in Israel continued to drop in 2009", *Haaretz*, 17 Mayıs 2010.

<sup>11</sup> John Mearsheimer ve Stephen Walt, "The Israel Lobby", *London Review of Books*, Cilt 28, Sayı 6, 2006, s.1.

<sup>12</sup> 1982 ve 2006 yılları arasında ABD İsrail'i eleştiren 32 Güvenlik Konseyi kararını veto etmiştir (ibid). 1972-2009 yılları arasında ABD'nin veto hakkını kullandığı Güvenlik Konseyi kararları için, bkz: [http://www.kryssal.com/democracy\\_whyusa03.html](http://www.kryssal.com/democracy_whyusa03.html).

lecek boyutta- bir güvensizlik sendromu yaşamaktadır. Tarihsel süreçte yaşadıkları kıyımlar, Nazi Almanyası'ndaki korkunç soykırım, 1948'den bu yana devam eden savaş hali ve bazı ülke ve halklar tarafından varlığının ve meşruiyetinin sorgulanmaya devam edilmesi İsrail halkının önemli bir bölümünde bir sürekli teyakkuz ve "her an yok edilebilme" korkusuna sebep olmaktadır. Bu tür bir güvensizlik sendromu yaşayan halk ve devletlerin makul ya da ahlaklı bir tavır geliştirmesi kolay değildir; çünkü gerek birey düzeyinde gerekse devletler düzeyinde güvensizlik ile ahlaki davranış arasında bir ters orantı vardır. Varlıklarına yönelik tehditlerle karşı karşıya kalan (ya da durumu öyle algılayan) birey ve devletler normal zamanlarda ahlaken doğru bulmayacakları katliam, terör, işkence gibi araçları bu tehditleri bertaraf etmek adına meşrulaştırma eğilimine girerler.<sup>13</sup> İsrail halkı ve devletindeki hâkim hırçın ve mütecaviz tavrın temel sebebi de yaşadıkları güvensizlik sendromudur. İsrail halkı büyük bir güvensizlik sendromu içerisinde<sup>14</sup> ve bu sendrom içindeki İsrail siyasetçilerinin ve halkının büyük bir çoğunluğu İsrail'e yönelik tehditleri bertaraf etmek için "orantısız güç" kullanımında bir beis görmemektedir. Öyleki 2006 Güney Lübnan saldırısı sonrasında orantısız güç kullanımı "Dahiye doktrini"<sup>15</sup> adıyla İsrail'in güvenlik stratejisinin bir parçası haline gelmiştir. İsraililerin bu gü-

---

<sup>13</sup> Örneğin, Müslüman ülkelerde yapılan anketlere göre Amerika'yı İslam dini veya ülkeleri için tehdit olarak gören Müslümanlar arasında, diğer Müslümanlara oranla, Amerikan halkına yönelik terör eylemlerini meşru görme oranı daha fazladır. (Bkz: C. C. Fair ve Bryan Shepherd, Research Note: Who Support Terrorism? Evidence from Fourteen Muslim Countries. Jack Victoroff (Ed.), *Tangled Roots: Social and Psychological Factors in the Genesis of Terrorism*. Amsterdam, Hollanda: IOS Press, ss. 162-186; ve Ethan Bueno de Mesquita, *Correlates of Muslim Support for Terrorism in the Muslim World*. United State Institute of Peace, Working Paper, 2007) Devletler düzeyinde ise, hem barışçıl bir dış politika izlemede hem de içerde güçlü bir demokratik sistemin oluşmasında dış tehditlerden büyük oranda arındırılmış olmanın önemli bir etkisi vardır. (Bkz: William R. Thompson, "Democracy and Peace: Putting the Cart before the Horse?", *International Organization*, Cilt 50, Sayı 1, 1996, ss. 141-174; ve Douglas M. Gibling ve Jaroslav Tír, "Settled Borders and Regime Type: Democratic Transitions as Consequences of Peaceful Territorial Transfers", *American Journal of Political Science*, Cilt 54, Sayı 4, 2010, ss: 951-968).

<sup>14</sup> Kudüs İbrani Üniversitesi'nin 2008 yılı içerisinde yaptığı anketlere göre, İsraili Yahudilerinin yüzde 62 ila yüzde 74 arasında değişen bir kesimi ailelerine günlük hayatta Araplar tarafından zarar verilebileceği endişesini taşımaktadır (Bkz: 23 ve 29 numaralı anketler, <http://truman.huji.ac.il/polls.asp>). 2010 yılında Amerikalı Yahudiler arasında yapılan başka bir ankete göre de Amerikalı Yahudilerin yüzde 76'sı Arapların İsrail'i ortadan kaldırmak istediğini düşünmektedir. (Bkz: Natasha Mozgovaya, "Poll: 76% of American Jews think Arabs want to destroy Israel", *Haaretz*, 12 Ekim 2010).

<sup>15</sup> Dahiye, İsrail'in 2006 Güney Lübnan saldırısı sırasında Beyrut'un taş üstünde taş bırakmayarak tamamen dümdüz ettiği bir Şii bölgesidir. İsraili general Gadi Eisenkot daha sonra yaptığı bir mülakatta Dahiye'nin başına gelenlerin içinden İsrail'e roket atılan tüm Arap şehirlerinin başına geleceğini ve İsrail ordusunun sivillere zarar gelmesin diye kendi askerlerinin hayatını riske atmayacağını söylemiştir (Bkz: Yaron London, "The Dahiya strategy", *Yedioth Ahronoth*, 10 Haziran 2008.) Nitekim 2009 Gazze saldırısındaki yıkımın ve sivil kayıpların boyutu İsrail'in Dahiye doktrinini benimsediğini göstermektedir.

vensizlik sendromu aşılmadan İsrail'in makulleşmesini beklemek çok gerçekçi bir yaklaşım değildir. Bu yüzden Türkiye-İsrail ilişkilerinin geleceğine yönelik en kritik nokta Türkiye'nin İsrail'in güvensizlik sendromunu aşmasına nasıl yardım edebileceğidir.

### **Büyüyen Türkiye**

AKP hükümetleri döneminde Türkiye hem dünya siyasetinde daha aktif bir rol oynamayı amaçlayan hem de Avrupa ve Asya arasında denge arayan bir dış politika izledi.<sup>16</sup> İzlenen pro-aktif dış politika sayesinde Türkiye Cumhuriyeti tarihinde hiç görmediği bir düzeyde dünya siyasetinde rol almaya başladı. 2005 yılında ilk defa İslam Konferansı Örgütü'nün başına bir Türk getirildi; yine aynı yıl Türkiye'ye Afrika Birliği'nde gözlemci statüsü verildi; 2006 yılında Türkiye Arap Birliği'nde "daimi misafir" statüsü elde etti; Türkiye 2005'ten bu yana Birleşmiş Milletler'in Medeniyetler İttifakı projesinin İspanya'yla beraber sponsorluğunu yapıyor ve yaklaşık 40 yıl aradan sonra 2009-2011 yılları arasında BM Güvenlik Konseyi'nde geçici üye olarak görev yaptı. Bu kurumsal üyelik ve görevlerin dışında Türkiye İsrail-Suriye, Afganistan-Pakistan, Bosna-Hersek-Sırbistan ve İran-ABD gibi pek çok sorunlu ikili arasında da arabuluculuk rolüne soyundu.

Türk dış politikasının AKP dönemindeki dönüşümünü sadece Türkiye'nin etkin bir orta güç (middle power) olma arzusuyla açıklamak yetersiz olur. Türkiye'nin son yıllarda geçirdiği ekonomik dönüşüm de Türk dış politikasının dönüşümünde önemli bir rol oynadı. Türkiye'nin küresel ekonomiyle artan entegrasyonu ve yükselen bir Anadolu sanayisi Türkiye'yi bir nevi "ticaret devleti"ne dönüştürdü ve bunun neticesinde Türkiye'nin milli güvenlik anlayışı geleneksel dar tanımlamasından ticaret, ihracat, yabancı sermaye ve enerji güvenliği gibi ekonomik faktörleri de içeren yeni bir tanımlamaya doğru evrildi.<sup>17</sup> – Büyüyen Türk sanayisinin artan sermaye, enerji ve pazar ihtiyaçlarını karşılamak için bölgedeki ülkelerle iyi ilişkilerin geliştirilmesi gerekiyordu. Bu gereklilik Türkiye'nin "komşularla sıfır sorun" politikasını benimsemesinde önemli bir rol oynadı.

Türkiye'nin bölgesinde güçlü bir aktör olarak öne çıkması doğal olarak Türkiye'yi bölgenin diğer güçlü aktörleriyle bazı konularda karşı karşıya getirdi. Özellikle İsrail ile gerginleşen ilişkiler Türk dış politikasının son yıllarına

---

<sup>16</sup> Bkz: Eleni Fotiou ve Dimitrios Triantaphyllou, "Assessing Turkey's 'Soft Power' Role: Rhetoric versus Practice", *The International Spectator*, Cilt 45, Sayı 1, 2010, ss. 99-113; ve Ziya Öniş ve Şuhnaz Yılmaz, "Between Europeanization and Euro-Asianism: Foreign Policy Activism in Turkey during the AKP Era", *Turkish Studies*, Cilt 10, Sayı 1, 2009, ss. 7-24.

<sup>17</sup> Bkz: Kemal Kirişçi, "The Transformation of Turkish Foreign Policy: The Rise of the Trading State", *New Perspectives on Turkey* 40, 2009, ss. 29-57. Ayrıca, bkz: David Logan, "Turkey and Its Middle Eastern Neighbors: Threat or Opportunity for the European Union?", *Asian Affairs*, Cilt 15, Sayı 1, 2009, ss. 34-43; ve Dimitris Tsarouhas, "The Political Economy of Greek-Turkish Relations", *Southeast European and Black Sea Studies*, Cilt 9, Sayı 1, 2009, ss. 39-57.

damgasını vurdu diyebiliriz. Her ne kadar Türk-İsrail ilişkilerindeki gerginleşmeyi kısmen bölgesel güç çekişmesine bağlamak doğru olsa da Filistin meselesinin Müslüman dünyası ve siyasetindeki yeri bu gerginliği anlamamıza daha yardımcı olur. İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Filistin sorunu Ortadoğu içindeki çekişmelerin bir parçası olagelmıştır. Cemal Abdülnasır'dan Saddam Hüseyin'e, ondan Mahmud Ahmedinejad'a kadar Ortadoğu'da liderlik amacı güden her lider Filistin davasının savunuculuğuna soyunmuş ve bu vesileyle Arapların ve Müslümanların gönüllerini kazanmaya çalışmıştır.<sup>18</sup> Dolayısıyla Filistin sorunu elli seneyi aşkın bir süredir bölgede liderlik amacı güden devletlerin “yumuşak güç” devşirme sahası olmuştur. Türkiye'nin Müslüman ve Arap dünyası üzerindeki etkisini artırmak istemesi de onu doğal olarak Filistin sorununun içine çekmiştir. Bunun neticesinde bir taraftan Türkiye son yıllarda İsrail'i uluslararası platformlarda açıktan ve sertçe eleştiren bir dil kullanmaya başladı, diğer taraftan da gerek Başbakan Erdoğan gerekse danışmanları Hamas terörünü maruz gören ve Hamas'ı terör örgütü olarak değil “direniş” örgütü olarak adlandıran bir söyleme geçiş yaptılar.<sup>19</sup>

### **Türkiye, İsrail ve Filistin: Yapılabilecekler**

Türkiye hem İsrail'in makulleşmesinde hem de Filistin sorununun çözümünde önemli roller oynayabilir. Türkiye, İsrail-Filistin sorununda sorunun her iki tarafıyla da etkili bir diyalog kurabilme şansı olan birkaç ülkeden biridir. Türkiye'nin bir taraftan Müslüman dünyayla tarihsel ve kültürel bağları var, diğer taraftan da hem İsrail'le hem de Batı'yla yakın dönemde gelişen ekonomik, siyasi ve askeri işbirliği var. Bu avantajı kullanarak Türkiye'nin Filistin sorununun bugün gelinen noktada tam bir “kaybet-kaybet-kaybet” durumu olduğunu İsrail'e ve Batı'ya anlatması gerekir. Filistin topraklarında 40 seneyi aşkın bir süredir devam eden İsrail işgali sadece Filistinlere eziyet ve sefalet getirmekle kalmadı, hem İsrail'e yönelik öfke ve terörü artırarak İsrail'in güvenliğini daha da sorunlu bir hale soktu hem de Müslüman dünyasının radikalleşmesinde ve Batı'ya yönelik terör saldırılarının artmasında önemli bir rol oynadı. İlginç olan şu ki Türkiye 1990'larda mevcut durumun herkese zarar verdiğini söyleseydi bu argüman Batı'da sadece marjinal bir kesim nezdinde rağbet görürdü. Fakat şu an Batı dünyasında birçok etkili ve yetkili isim tam da bunu söylüyor. Eski ABD Başkanı Jimmy Carter<sup>20</sup>, Amerikan silahlı kuvvetle-

<sup>18</sup> İsrail eski dışişleri bakanı Shlomo Ben-Ami de Ahmedinecad'ın kışkırtıcı retoriğinin arkasındaki temel sebebin İran'ın Ortadoğu liderliği hedefi olduğunu düşünüyor (Aktaran: Trita Parsi, *Treacherous Alliance: the Secret Dealings of Israel, Iran, and the United States*. New Haven, CT: Yale University Press, 2007, s. 265).

<sup>19</sup> Başbakan'ın konuşması için, bakınız: “Erdoğan, Hamas'a sahip çıktı: Direniş örgütü”, *Radikal*, 4 Haziran 2010. Erdoğan'ın Başdanışmanı İbrahim Kalın'ın Amerikalı ünlü televizyon programcısı Charlie Rose ile 14 Haziran 2010'da yaptığı röportajda Başbakan'ı onaylayan görüşleri için, bakınız: <http://www.charlierose.com/view/interview/11061>.

<sup>20</sup> Jimmy Carter, *Palestine: Peace not Apartheid*, New York: Simon & Schuster, 2006.

rinin Ortadoğu ve Orta Asya'dan sorumlu biriminin başındaki (US Central Command) General David Petraeus<sup>21</sup>, emekli diplomat Chas Freeman<sup>22</sup>, ve ABD'deki ünlü uluslararası ilişkiler uzmanlarından Stephen Walt ve John Mearsheimer<sup>23</sup> Filistin'de devam eden İsrail işgalinin ve ABD'nin İsrail'e verdiği desteğin ABD'nin ve Batı'nın güvenliğini tehlikeye attığını söyleyen etkili isimlerden sadece birkaçı. Türkiye, oluşan bu uygun ilmi ve siyasi atmosferden istifade edebilir ve diplomasi ve sivil toplum kanallarıyla Filistin'deki işgalin kimsenin faydasına olmadığını anlatabilir.

ABD'nin İsrail'le geliştirdiği özel ilişkisi, ABD desteğinin İsrail ekonomisi ve askeri gücü için arz ettiği önem ve en önemlisi mevcut konjonktürde ABD'nin İsrail dış politikasında etki (hatta veto) gücü olan tek devlet oluşu ABD'yi İsrail-Filistin sorununda çok önemli bir yere koyuyor. Nitekim İsrail'in 1982 yılında işgal ettiği Lübnan topraklarından geri çekilmesinde de önce ayak direyip sonra istemeyerek de olsa katıldığı 1991 Madrid görüşmelerinde de ABD'nin baskı ve ultimatomlarının etkili olduğunu görüyoruz.<sup>24</sup> Bu durumun farkında olan eski Mısır devlet başkanı Enver Sedat -biraz abartıyla da olsa- sürekli "Ortadoğu'da kartların yüzde 99'u ABD'nin elindedir" diyordu.<sup>25</sup> Dolayısıyla ABD yönetimi ile konuşmak ve onu durumun sürdürülemez olduğu noktasında ikna etmek Filistin sorununun çözümü için gerekli şartlardan biridir.

Sorunun "Doğu" tarafında da Türkiye'nin genelde Müslüman dünyasına özelde de Filistinlilere anlatabilecekleri var. Filistin'deki ve Müslüman dünyasındaki hatırı sayılır bir kesim tarafından İsrail devletinin meşruiyetinin sorgulanmaya devam edilmesi ve İsrail'e yönelik terörün meşru görülmesi<sup>26</sup> hem İsrail halkının güvensizlik sendromunu artırıyor hem de İsrail devleti tarafından saldırgan politikalarını meşrulaştırma aracı olarak kullanılıyor. Türkiye, Müslüman dünyasına İsrail devletinin bir realite olduğunu anlatabilecek ve Arap Birliği'nin 2002'de yayınladığı İsrail'le barış şartının<sup>27</sup> genel kabulü için çalı-

<sup>21</sup> "U.S. general: Israel-Palestinian conflict foments anti-U.S. sentiment", *Haaretz*, 17 Mart 2010.

<sup>22</sup> Chas W. Freeman, *America's Misadventures in the Middle East*, Charlottesville, VA: Just World Books, 2010.

<sup>23</sup> Mearsheimer ve Walt, *The Israel Lobby...*

<sup>24</sup> Jimmy Carter, *Palestine...* ss. 44-5 ve 131-2.

<sup>25</sup> Aktaran John Cooley, *Unholy Wars: Afghanistan, America and International Terrorism*, London: Pluto Press, 2002, s. 22.

<sup>26</sup> Yukarıda atfı yapılan Kudüs İbrani Üniversitesi'nin gerçekleştirdiği anketlerde Filistinlilerin yüzde 30-40 arası bir kesimi 1967 sınırları içerisinde bir İsrail'i dahi tanımak istemiyor. Ayrıca başka anketler de Filistin halkının çoğunluğunun İsrail'e yönelik terör saldırılarını desteklediğini gösteriyor. Bkz: Avi Issacharoff, "In about-turn, Fatah gaining power in Palestinian polls", *Haaretz*, 10 Eylül 2006.

<sup>27</sup> Suudi Arabistan kralı Kral Abdullah'ın önderliğinde Arap Birliği'nin 2002'de yayınladığı İsrail'le Barış Girişimi'nde Arap ülkeleri İsrail'in 1967 sınırlarına çekilmesi, başkenti Doğu Kudüs olan bir Filistin devletinin kurulması ve Filistinli mülteciler sorununun uluslararası hukuk ve hakkaniyet tabanında çözülmesi karşılığında İsrail devletini tanımayı ve İsrail'le ilişkileri normalleştirmeyi vaat etti. Bkz: Jimmy Carter, *Palestine...* s, 156.



şabilecek bir pozisyonudur. Bu sağlandığı takdirde İsrail siyasetinde hala geçer akçe olan “sizi tanımayanlarla nasıl barış yapabilirsiniz!” argümanı da siyaseten boşa çıkarılmış olacaktır. En az bunun kadar önemli diğer bir nokta da Filistinlilerin özgürlük mücadelesinin meşru bir zemine çekilmesidir. Filistin özgürlük mücadelesinin son 50 yılı terörle bulandırılmış bir mücadeledir. Önce Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) sonra da Hamas’ın başını çektiği terör eylemleri, sadece Filistin mücadelesinin uluslararası alanda bir türlü hak ettiği desteği alamamasına sebep olmakla kalmamış, İsrail’in saldırgan ve yayılmacı politikalarının da temel meşrulaştırma araçlarından biri olmuştur. Bunun sonucunda da terörle bulanmış 50 yıllık mücadelenin Filistinlileri getirdiği yer daha fazla işgal ve daha fazla yıkım olmuştur. Filistinlilerin bağımsızlık mücadelesinin terörden arındırılması hem bu mücadeleye verilen uluslararası desteği artıracaktır hem de İsrail’in saldırganlığının gayr-i meşruluğunu daha çıplak bir şekilde ortaya koyacaktır.<sup>28</sup> Bu yüzden, Türkiye Ortadoğu’da ve Müslüman dünyasında artan etki gücünü Filistin mücadelesinin terörden arındırılması yönünde kullanmalıdır.

Ayrıca tüm eksik ve gediklerine rağmen Türkiye işleyen bir demokrasidir ve bu manada Müslüman dünyasındaki siyasal aşırılıkların hafifletilmesinde ve demokrasinin güçlenmesinde Türkiye’nin tarihsel tecrübesi ve şu anki durumu Türkiye’ye siyasal bir “birikişilik” yolunu açmıştır. Demokratik siyasetin aşırılıkları törpüleyen yanı göz önüne alındığında<sup>29</sup>, Müslüman ülkelerdeki demokratikleşmenin siyaseten olgunlaşma ve makulleşmeyi de beraberinde getireceğini umabiliriz. Bu durum hem Müslüman ülkelerin kendi sorunlarını daha kolay çözmelerine yardım edecek hem de İsrail ve diğer ülkelere yönelik politikaların da daha gerçekçi bir düzeye çekilmesini sağlayacaktır.

### **Türkiye, İsrail ve Filistin: Yapılmaması Gerekenler**

Türkiye İsrail-Filistin sorununda sorunun her iki tarafına da bir şeyler anlatma şansı olan birkaç ülkeden biri olmakla birlikte Türkiye’nin yakın zamanda attığı bazı adımlar hem Batı dünyasında hem de Müslüman dünyasında yapabileceklerinin önünü tıkiyor. Bunların başında da Başbakan Erdoğan ve yakın çevresindeki kişilerin Hamas terörünü maruz gören ve Hamas’ı bir direniş örgütü olarak niteleyen açıklamaları geliyor.

---

<sup>28</sup> Nitekim bir sivil itaatsizlik örneği olan Mavi Marmara’ya yapılan saldırının bu saldırıdan çok daha fazla yıkımla sonuçlanan Gazze saldırısına kıyasla İsrail’e daha fazla itibar kaybettirmesi üzerinde düşünülmesi gereken bir durumdur.

<sup>29</sup>Bakınız: S. M. Lipset, “Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy”, *American Political Science Review*, 53, 1959, s. 69–105; A. Przeworski ve J. Sprague, *Paper Stones: A History of Electoral Socialism*. Chicago, IL: University of Chicago Press, 1986; ve Günes Murat Tezcür, “The Moderation Theory Revisited : The Case of Islamic Political Actors”, *Party Politics*, Cilt 16, No 1, 2010, ss. 69–88.

Burada öncelikle bir kavramsal izaha ihtiyaç var. Hamas yüzlerce sivil İsraili'yi siyasi bir amaçla öldürmüştür<sup>30</sup> ve bunun literatürdeki adı terörizmdir. Dolayısıyla “Hamas terör işlememiştir” türünden bir söylem ancak terör kavramının anlamsızlaştırılmasıyla mümkün olabilir. “Hamas terör örgütü değildir” ifadesi “Hamas terör işlemiştir ama bir terör örgütü değildir; çünkü Hamas aynı zamanda İsrail işgaline direnen sosyal ve siyasal bir örgütlenmedir” şeklinde bir anlamı yansıtmak amacıyla kullanılıyorsa bile yanlıştır. Çünkü “*ya terör örgütü ya da direniş örgütü*” ayrımı yanılıcı bir dikotomidir. Terör örgütlerinin hemen hepsi aynı zamanda bir siyasi direniş hareketi, ya da Akın Özçer’in ifadesiyle, bir “siyasi yapı”dır zaten.<sup>31</sup> Bir siyasi direniş hareketinin terör örgütü olarak adlandırılmasına sebep olan şey siyasi amaçlarına ulaşmak için sivillere yönelik şiddeti teşvik veya icra etmesidir. Hamas’ın, PKK’nın, El Kaide’nin, ETA’nın ya da Tamil Kaplanları’nın literatürde terör örgütü olarak adlandırılmaları da onların ortaya çıkış sebepleri ya da siyasi amaçlarından değil siyasi bir araç olarak terörü kullanmalarından kaynaklanır. Bu noktadan baktığımızda Hamas *hem* bir direniş örgütü *hem de* bir terör örgütüdür.

Amacım terör üzerine kavramsal ya da ahlaki bir tartışmaya girmek değil. Asıl irdelemek istediğim, Hamas’ın bir terör örgütü olup olmadığından ziyade, Hamas terörüne göz yuman bir Türkiye’nin hangi olumsuz sonuçlarla karşılaşacağıdır. Bu sonuçların başlıcalarını şöyle sıralayabiliriz. Birincisi, ABD ve Avrupa Birliği tarafından terör örgütü olarak nitelenen Hamas’ın terör eylemlerini maruz görme eğilimine giren bir Türkiye Batı’da muhatap alınmama durumuyla karşı karşıya kalabilir. Bu durum da diyalog kapılarının kapanmasına ve Türkiye’nin ABD’nin İsrail politikası üzerinde yapabileceği etkinin azalmasına sebep olur. Filistinlilerin hatalarını görmezden gelen bir Türkiye’nin ABD’den İsrail’in hatalarını görmesini ve düzeltmesini istemesi pek etkili olmayacaktır.

İkinci olumsuz sonuç ise İsrail’in hâlihazırdaki güvensizlik sendromunun daha da kötü bir duruma gelmesidir. Türkiye İsrail’in Müslüman dünyasında diyalog kurabildiği birkaç ülkeden biridir. Fakat Türkiye’nin İsrail’e yönelik terörü hafife alması Türkiye’nin bu niteliğini yitirmesine sebep olur. PKK terör örgütünün mensuplarına şu veya bu sebeple “direnişçi” ya da “özgürlük savaşçısı” diyenlere ortalama bir Türk’ün olumlu bir nazarla bakmadığı gibi; hem literatürde, hem uluslararası kurumlarda, hem de İsrail kamuoyunda terör örgütü olduğuna dair geniş bir düşünce birliği olan Hamas’ı “terör örgütü değil, direnişçi” şeklinde niteleyen kişi ve ülkelere de ortalama bir İsraili olumlu bir nazarla bakmayacaktır. Nitekim Haziran 2010’da yapılan bir ankete göre İsrail-

<sup>30</sup> Robert Pape, *Dying to Win: The Strategic Logic of Suicide Terrorism*, New York: Random House, 2006, ss: 254-60.

<sup>31</sup> “Emekli diplomat Akın Özçer: Demokratikleşme olmadan terörle mücadele edilemez”, *Yenişafak*, 28 Eylül 2009.

lilerin yüzde 78'i Türkiye'yi "düşman devlet" olarak görüyor artık.<sup>32</sup> Türkiye'yi de düşman ülkeler listesine eklemiş bir İsrail algılamasının İsrail'in hırçınlığına yapacağı olumsuz katkıyı tahmin etmek zor değil. İronik olan şu ki Türkiye bir taraftan -haklı olarak- İsrail'in hırçınlığından şikâyet ederken, diğer taraftan bu hırçınlığa tepki olarak attığı bazı adımlar bu hırçınlığın altında yatan temel bir etkeni daha da güçlü hale getirmektedir.

Üçüncü olumsuz sonuç ise Müslümanların ve Filistinlilerin terörden ve siyasi aşırılıklardan uzaklaşmalarında Türkiye'nin öncülük rolünün yok olma ihtimalidir. Hamas terörünü maruz gören bir Türkiye'nin Müslümanlara vereceği mesaj terörün belli şartlarda meşru bir direniş olabileceğidir. Halbuki terör sadece ahlaken kınanması gereken bir suç değil aynı zamanda Sudan'dan Filistin'e, Afganistan'dan Irak'a Müslüman ülkelere yönelik saldırgan politikaların da temel meşrulaştırma aracıdır. Bu yüzden Türkiye ne Filistinlilere ne de saldırı altındaki diğer Müslümanlara onların terör konusundaki yanlışlarını savunarak yardım edemez.

Son olarak şuna da dikkat çekmek isterim ki Hamas üzerinden bir "terör örgütü mü direniş örgütü mü?" polemiği yapmak dönüp dolaşıp Türkiye'nin PKK ile mücadele sürecini de etkileyecektir. Hemen her PKK terör saldırısından sonra Türk devlet adamları terörün "kimden ve nereden gelirse gelsin" herkes tarafından lanetlenmesi gerektiğine vurgu yapmaktadırlar.<sup>33</sup> Kırk yılını terörle mücadele ederek geçirmiş -ve Andrew Mango'nun güzel tespitiyle bu mücadeleyi "40 yıldır kendi başına vermiş"<sup>34</sup> - ve şu an bu terörü sona erdirmek için büyük bir uluslararası destek ve koordinasyon kampanyası başlatmış bir ülkenin yöneticilerinin terör kavramını gevşetmesi o ülkenin kendi güvenliği açısından da sıkıntılar doğurabilir.

### **Sonuç ve Değerlendirme**

Mavi Marmara yardım gemisine yaptığı saldırı ile İsrail'in hırçınlığı birçok Türk'ün zihninde anlaşılmaz bir boyuta ulaştı. Gerek resmi ağızlardan gerekse akademik çevrelerden İsrail'in artan hırçınlığını açıklamaya yönelik analizlerin önemli bir kısmı da İsrail'in hırçınlığını mevcut koalisyon hükümetinin radikal siyasi eğilimlerine bağladı ve İsrail'de bir hükümet değişikliği olması durumunda Türkiye-İsrail ilişkilerinin tekrar rayına girebileceğini öne

<sup>32</sup> Bkz: "78 pct of Israelis view Turkey as enemy: poll", *Agence France-Presse*, 10 Haziran 2010.

<sup>33</sup> Örneğin, 31 Ekim 2010 tarihinde PKK'nın TAK kanadının Taksim'de gerçekleştirdiği bombalı saldırı sonrası Cumhurbaşkanı Gül "siyasi görüşleri ne olursa olsun istisnasız her kesimin sağlam bir duruş sergilemesi ve terörizmi lanetlemesi gerekir" şeklinde konuşurken Başbakan Erdoğan da "Biz diyoruz ki, kimin yaptığına bakmadan, hangi gerekçeyi öne sürdüğüne bakmadan; hangi inancı, hangi ideolojiyi taşıdığına bakmadan teröristi sadece terörist olarak görelim ve ona karşı hep birlikte tavır alalım" ifadesini kullandı. Bkz: "Gül: Kayıp olmaması tek teselli", *Radikal*, 1 Kasım 2010; ve "Erdoğan: Terörle mücadeleden asla taviz vermeyiz", *Zaman*, 2 Kasım 2010.

<sup>34</sup> Andrew Mango, *Turkey and the War On Terror: For Forty Years We Fought Alone*, New York: Routledge, 2005

sürdü. Hâlbuki hem İsrail parlamentosunda hem de İsrail halkı arasında İsrail'in saldırgan politikalarına yönelik geniş bir uzlaşma var. İsrail halkı büyük bir güvensizlik sendromu içerisindedir ve bu sendrom içindeki İsrail siyasetçilerinin ve halkının büyük bir çoğunluğu İsrail'e yönelik tehditleri bertaraf etmek için "orantısız güç" kullanımında bir beis görmemektedir.

Orantısız güç kullanımının "Dahiye doktrini" adıyla İsrail'in güvenlik stratejisinin bir parçası haline geldiği yıllarla Türkiye'nin Ortadoğu'daki ekonomik ve siyasi etki alanını genişletmeye çalıştığı yılların örtüşmesi iki ülke arasındaki çatışmayı adeta kaçınılmaz kıldı. Türkiye son yıllarda İsrail'in Filistin politikasını uluslararası platformlarda açıktan ve sertçe eleştiren bir dil kullanmaya başladı. Davos'taki şiddetli tartışma, İsrail'de yaşanan "alçak koltuk" krizi ve Mavi Marmara saldırısı ile gittikçe gerginleşen Türkiye-İsrail ilişkilerini çatışma ekseninden işbirliği eksenine çekmek mümkün müdür? Türkiye'nin Ortadoğu'daki hamlelerinin İsrail'in güvensizlik sendromunu da dikkate aldığı ölçüde bunun mümkün olduğunu düşünüyorum.

Türkiye'nin hem dünya siyasetinde daha etkili bir aktör olma arzusu hem de Ortadoğu ülkelerine yönelik ekonomik hedefleri Türkiye'yi İsrail-Filistin sorununda daha aktif bir rol almaya doğru itiyor. Aslında sorunun her iki tarafıyla da konuşabilen birkaç ülkeden biri olan Türkiye'nin İsrail-Filistin sorununa daha fazla müdahil olması hem bu sorunun çözümünü kolaylaştırma hem de bu vesile ile Türkiye'nin Müslüman ve Arap ülkeler üzerindeki "yumuşak gücünü" artırma potansiyeline sahiptir. Fakat bu iki sonucun birlikte elde edilmesi için Müslümanların gönlünü kazanmaya yönelik hamlelerin İsrail'in güvensizlik sendromunu azaltmaya yönelik hamlelerle birlikte yapılması gerekir. Türkiye'nin, bir tarafın gönlünü kazanırken öbür tarafın kafasında soru işaretleri oluşturacak hamlelerden mümkün olduğunca kaçınması gerekir. Türkiye bir taraftan hem Filistinlilerin yaşadığı dramı hem de mevcut durumun kimsenin faydasına olmadığını dünya kamuoyuna anlatarak Batı'da İsrail işgaline karşı uluslararası bir baskının oluşması yönünde öncülük etmelidir. Fakat diğer taraftan da İsrail devletinin varlığının kabul edilmesi ve Filistinlilerin özgürlük mücadelesinin meşru olmayan araçlardan arındırılması noktasında Türkiye'nin Müslüman dünyasında öncülük etmesi gerekir. Meselenin sadece Filistin tarafına odaklanan ve Filistinlilerin yanlışlarını da savunan bir Türk yaklaşımının ise İsrail-Filistin sorununun çözümüne olumlu bir katkı yapma ihtimali çok düşüktür.

## Kaynakça

- Agence France-Presse, 10 Haziran 2010, “78 pct of Israelis view Turkey as enemy: poll”.
- Arıboğan, Deniz Ülke, “İsrail değişmek zorunda!”, *Akşam*, 2 Haziran 2010.
- BBC News, “Livni sparks Arab 'transfer' row”, 12 Aralık 2008.
- Carter, Jimmy, *Palestine: Peace not Apartheid*, New York: Simon & Schuster, 2006.
- Cooley, John, *Unholy Wars: Afghanistan, America and International Terrorism*, London: Pluto Press, 2002.
- Çandar, Cengiz, “İsrail'in yakasına yapışmak”, *Hürriyet*, 2 Haziran 2010.
- de Mesquita, Ethan Bueno, *Correlates of Muslim Support for Terrorism in the Muslim World*. United State Institute of Peace, Working Paper, 2007.
- Fair, C. C. ve Bryan Shepherd, Research Note: Who Support Terrorism? Evidence from Fourteen Muslim Countries. Jack Victoroff (Ed.), *Tangled Roots: Social and Psychological Factors in the Genesis of Terrorism*, Amsterdam, Hollanda: IOS Press, 2006, ss. 162-186.
- Freeman, Chas W., *America's Misadventures in the Middle East*, Charlottesville, VA: Just World Books, 2010.
- Fotiou, Eleni ve Dimitrios Triantaphyllou, “Assessing Turkey's ‘Soft Power’ Role: Rhetoric versus Practice”, *The International Spectator*, Cilt 45, Sayı 1, 2010, ss. 99-113.
- Gibler, Douglas M. ve Jaroslav Tir, “Settled Borders and Regime Type: Democratic Transitions as Consequences of Peaceful Territorial Transfers”, *American Journal of Political Science*, Cilt 54, Sayı 4, 2010, ss. 951-968.
- Haaretz, “Poll shows most Israelis back IDF action in Gaza”, 15 Ocak 2009.
- , “U.S. general: Israel-Palestinian conflict foments anti-U.S. sentiment”, 17 Mart 2010.
- Hürriyet*, “İnsanlık dışı devlet terörü”, 1 Haziran 2010.
- Issacharoff, Avi. “In about-turn, Fatah gaining power in Palestinian polls”, *Haaretz*, 10 Eylül 2006.
- Mearsheimer, John ve Stephen Walt, “The Israel Lobby”, *London Review of Books*, Cilt 28, Sayı 6, 2006, ss. 1-20.
- Kirişçi, Kemal, “The Transformation of Turkish Foreign Policy: The Rise of the Trading State”, *New Perspectives on Turkey*, 40 (2009), ss. 29-57.
- Laor, Yitzhak, “Israel is effectively a single-party state”, *Haaretz*, 26 Kasım 2010.
- Lipset, Seymour M., “Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy”, *American Political Science Review*, 53, 1959, ss. 69-105.
- Logan, David, “Turkey and Its Middle Eastern Neighbors: Threat or Opportunity for the European Union?” *Asian Affairs*, Cilt 15, Sayı 1, 2009, ss. 34-43.
- London, Yaron, “The Dahiya strategy”, *Yedioth Ahronoth*, 10 Haziran 2008.
- Mango, Andrew, *Turkey and the War On Terror: For Forty Years We Fought Alone*, New York: Routledge, 2005.
- Mozgovaya, Natasha, “Poll: 76% of American Jews think Arabs want to destroy Israel”, *Haaretz*, 12 Ekim 2010.
- Öniş, Ziya ve Şuhnaz Yılmaz, “Between Europeanization and Euro-Asianism: Foreign Policy Activism in Turkey during the AKP Era”, *Turkish Studies*, Cilt 10, Sayı 1, 2009, ss. 7-24.
- Özçer, Akın, “İsrail aşırı sağının açık deniz tuzağı”, *Newsweek Türkiye*, 6 Haziran 2010.
- Pape, Robert, *Dying to Win: The Strategic Logic of Suicide Terrorism*, New York: Random House, 2006.
- Parsi, Trita, *Treacherous Alliance: the Secret Dealings of Israel, Iran, and the United States*. New Haven, CT: Yale University Press, 2007.
- Pollock, David, “Israelis Agree with Bibi”, *Foreign Policy*, 11 Haziran 2010.
- Przeworski, Adam ve J. Sprague, *Paper Stones: A History of Electoral Socialism*. Chicago, IL: University of Chicago Press, 1986.
- Radikal*, “NATO ve BM'de acil toplantı”, 1 Haziran 2010.

- . “Erdoğan, Hamas'a sahip çıktı: Direniş örgütü”, 4 Haziran 2010.
- . “Gül: Kayıp olmaması tek teselli”, 1 Kasım 2010.
- Sabah*, “Erdoğan'dan önemli açıklamalar”, 3 Haziran 2010.
- Shtull-Trauring*, Asaf, “Poll shows ranks of secular Jewish minority in Israel continued to drop in 2009”, *Haaretz*, 17 Mayıs 2010.
- Tezcür*, Günes Murat, “The Moderation Theory Revisited : The Case of Islamic Political Actors”, *Party Politics*, Cilt 16, No 1, 2010, ss. 69–88.
- Thompson*, William R., “Democracy and Peace: Putting the Cart before the Horse?” *International Organization*, Cilt 50, Sayı 1, ss. 141-174.
- Tsarouhas*, Dimitris, “The Political Economy of Greek-Turkish Relations”, *Southeast European and Black Sea Studies*, Cilt 9, Sayı 1, 2009, ss. 39-57.
- Yedioth Ahronot*, “Yesha Rabbinical Council: During time of war, enemy has no innocents”, 30 Temmuz 2006.
- Yenişafak*, “Emekli diplomat Akın Özçer: Demokratikleşme olmadan terörle mücadele edilemez”, 28 Eylül 2009.
- Zaman*, “Erdoğan: Terörle mücadeleden asla taviz vermeyiz”, 2 Kasım 2010.